

С. В. МИРОСЛАВСЬКИЙ. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ БОРГОВИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Досліджуються окремі питання формування векселя як боргового цінного папера у вітчизняній та іноземних правових системах.

Ключові слова: вексель, цінні папери.

Исследуются отдельные вопросы формирования векселя как долговой ценной бумаги в отечественной и иностранных правовых системах.

Ключевые слова: вексель, ценные бумаги.

Some questions dealing with the the formation of a bill of exchange as a promissory note are being investigated in domestic and foreign legal systems.

Key words: promissory note, securities.

На сучасному етапі спостерігаються тенденції до вдосконалення правового регулювання боргових відносин у тому числі стосовно обігу боргових цінних паперів. Зважаючи на це, набуває актуальності дослідження історичних аспектів розвитку нормативного регулювання боргових цінних паперів, що дозволить врахувати історичний досвід при розробці нового законодавства у цій сфері.

Характеризуючи стан наукової розробки проблеми слід вказати на те, що комплексні дослідження історичних причин сучасних тенденцій розвитку нормативного регулювання боргових цінних паперів відсутні. Загальні історичні питання еволюції векселя досліджували М.М. Агарков, Н.Й. Нерсесов, П.П. Цитович, Г.Ф. Шершеневич, С.М. Бервено, В.Л. Яроцький, В.М. Гордон, С.З. Мошенський та інші. У той же час майже не дослідженим залишилось питання про причини та історичні періоди уніфікації вексельного законодавства з огляду на аналіз тенденцій до вдосконалення законодавства на сучасному періоді існування боргових цінних паперів.

Відтак метою даної статті є виявлення особливостей правового регулювання боргових цінних паперів на прикладі векселя у різні історичні періоди та наукове осмислення тенденцій сучасного періоду регулювання боргових цінних паперів.

Родоначальником цінних паперів взагалі і боргових зокрема є вексель. Аналіз юридичної літератури з питань еволюції векселя дає можливість припустити, що на історичне формування векселя як цінного папера мали великий вплив особливості національного політичного, економічного та релігійного розвитку, це спричинило, певною мірою, самостійний розвиток векселів у різних країнах.

Наприклад, в Італії на певному історичному етапі видача простого векселя розцінювалась як визнання неплатоспроможності та закриття кредиту. У 1570 році Папа Пій V піддав його анафемі, внаслідок чого він не використовувався в цій країні кілька десятиліть¹. На наш погляд, дещо схожа за наслідками ситуація відбулась після Жовтневої революції на території України. Зокрема, у 1919 р. органи радянської влади оголосили поза законом усі цінні папери попередніх урядів і власників². Але вже у 20-х роках ХХ т. у період нової економічної політи-

© МИРОСЛАВСЬКИЙ Сергій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та банківського права Державного вищого навчального закладу «Українська академія банківської справи Національного банку України»

ки вексель знову активно використовується у боргових правовідносинах. У цей період для регулювання вексельного обігу використовується «Положення про векселі» 1922 р., прийняте радянською владою на основі вексельного статуту російської імперії 1902 року³. Парадоксальним історичним збігом, на наш погляд, є той факт, що фінансовою реформою 1930 р. вексельна форма комерційного кредиту в СРСР, і відповідно в Україні, була ліквідована, а в Європі 1930 рік відзначився прийняттям трьох Женевських вексельних конвенцій, процес приєднання до яких в Україні почався тільки наприкінці 90-х років ХХ ст. І хоча 7 серпня 1937 р. в результаті приєднання СРСР до зазначених конвенцій у 1936 р. радянською владою було прийнято «Положення про переказний та простий вексель», яке фактично містило текст відомого нині Уніфікованого закону, але цей документ, на наш погляд, ніколи не регулював вексельний обіг в Україні, оскільки його було прийнято і використано виключно для регулювання міждержавних боргових відносин з використанням векселів.

Викладене дає підстави погодитися з думкою О.С. Іоффе, який підкреслював, що виключення векселя з внутрішнього обігу держави потягло за собою істотне звуження наукового аналізу цінних паперів цього виду⁴.

В Україні відбувався власний історичний порцес розвитку боргових правовідносин, який обумовив появу таких боргових інструментів, як обліки, скрипти та інші. При цьому вексель як борговий цінний папір почав використовуватись в Україні значно пізніше.

В юридичній літературі, початок використання векселя на території України пов'язують із прийняттям першого вексельного статуту Російської імперії 1729 р.⁵ Але ще в першій половині ХVІІ ст. в Україні, в основному під впливом права Польщі, використовувались такі векселеподібні документи, як *обліки*, що застосовувались для грошових позик і передбачали сплату процентів. Особливістю обліків було те, що їх видача потребувала додаткового забезпечення, яке полягало в наданні кредитором права на майно або на особу⁶.

При цьому важливо підкреслити ту обставину, що обліки в тодішній системі боргових відносин використовувались саме у сфері приватних відносин, у той час як векселі за першим вексельним статутом, за свідченням Д.І. Мейєра, використовувались у сфері публічного інтересу на потреби фінансування армії⁷.

Крім того, як стверджує С.З. Мошенський, обліки в Україні продовжували використовуватись і у ХVІІІ столітті поряд із векселями, які офіційно починають обертатись на території України після прийняття першого вексельного статуту Російської імперії 1729 р., при цьому і векселі і, обліки в Україні сприймалися як такі, що виконують однакову кредитну функцію⁸.

У сучасній літературі часто висловлюється думка про те, що на нинішньому етапі у світі паралельно існують три системи вексельного права. Уніфікація вексельного права на початку ХХ ст. стала основною тенденцією, що, на нашу думку, і сьогодні визначає подальший напрямок реформування векселя як цінного паперу. Процес об'єднання національних вексельних законодавств було започатковано на Міжнародній конференції з уніфікації вексельного законодавства, що проходила в Гаазі у 1910 і 1912 роках. За підсумками її роботи 29 держав підписали конвенцію, яка містила статут про переказні і прості векселі.

Новим етапом у розвитку вексельного права стало підписання 7 червня 1930 р. в Женеві трьох вексельних конвенцій на Женевській конференції країн – членів Ліги Націй у 1930 році. Вона завершила процес уніфікації вексельного

законодавства на європейському рівні, прийнявши Уніфікований закон «Про переказний і простий вексель» у формі додатку до Конвенції № 358. На цій же конференції було прийнято Конвенцію № 359, якою врегульовувалися деякі колізії законів окремих країн, і Конвенцію № 360 про гербовий збір. Усі три Конвенції були прийняті 7 червня 1930 року.

Другу світову систему вексельного права становлять країни англо-американського права: Великобританія, де діє Закон про переказні векселі 1882 року, та США, де вексельний обіг регулюється в Уніфікованим торговим кодексом 1962 року, а також країни, чие вексельне законодавство засноване на англійському чи американському вексельних законах.

У самостійну групу прийнято виділяти країни, чие вексельне законодавство не належить до жодної з цих систем вексельного права і не базується на якому-небудь одному, загальному для всіх цих країн вексельному законі. У спеціальній літературі їх також називають «країни старофранцузького вексельного права», оскільки законодавство більшості таких держав спирається переважно на французьке «доженевське» вексельне право, що знайшло втілення в нормах Французького торгового кодексу 1807 року. На наш погляд, це навряд чи можна назвати системою вексельного права, так само як і провести типізацію векселів таких країн. Єдиною спільною ознакою таких векселів можна назвати те, що їх форма та обіг регулюються національними законодавствами, тому теоретично їх можна назвати векселями національних типів.

Виходячи з викладеного, доцільно розрізнити вексель женецького типу та англо-американського типу. Спільною ознакою для них є те, що обидва типи є цінними паперами. Аналізу відмінностей між ними приділено достатньо уваги в літературі, тож, очевидно, немає потреби аналізувати їх у даному дослідженні.

Враховуючи історичний досвід і тенденцію глобалізації національних законодавств, на наш погляд, можна припустити, що в найближчі десятиліття існуючі типи векселя можуть стати частиною історії вексельного права, і їм на заміну може прийти єдиний уніфікований тип векселя. Першу, хоч і не зовсім вдалу, спробу на цьому шляху вже було здійснено наприкінці ХХ ст., коли Генеральна Асамблея ООН 9 грудня 1988 р. схвалила проект Конвенції про міжнародні переказні векселі і міжнародні прості векселі. І хоча основною ідеєю вказаної Конвенції було створення ще одного типу векселя – «міжнародного», який би існував паралельно із сучасними типами, однак у майбутньому можлива поява єдиного уніфікованого типу, який остаточно знищить відмінності, встановлені національними законодавствами країн світу. Час, коли це станеться, на наш погляд, сьогодні залежить виключно від політичної волі, оскільки економічні передумови для такого явища на сьогоднішній день уже існують, про що свідчать стійкі тенденції глобалізації ринків, у тому числі фондового.

Викладене дає можливість зробити наступні висновки.

По-перше, історично типи векселя формуються законодавством певного періоду, яке робить легальним той чи інший вигляд векселя, змінює його функціональні можливості, ознаки і властивості юридичної природи.

По-друге, спираючись на дослідження Г.Ф. Шершеневича, А.Ф. Федорова, А.В. Белова, С.З. Мошенського, які досліджували періодизації розвитку вексельних операцій та вексельного обігу, та зважаючи на мету і завдання даного дослідження векселя саме як цінного папера, можемо умовно виділити шість

основних історичних періодів формування світового вексельного законодавства: доіталійський, італійський, французький, німецький, період уніфікації, період глобалізації. При цьому період глобалізації виділено вперше.

Перший період (VIII–XI ст.) характеризується виникненням звичаєвих норм, якими переважно регулювався обіг прототипів векселів (доіталійський період). Другий період (XII–XVII ст.) – відбувається концентрація норм, які регулюють вексель як вид договору (правочину), яким є перший історичний тип векселя – італійський (італійський період). Третій період (XVII–XIX ст.) – формуються система правових норм, закріплених у нормативних актах, де вексель розглядається як цінний папір – (французький період). Четвертий період (німецький) (1848–1930 р.) – відбувається вдосконалення раніше відомих законодавчих положень та закріплення нових у законодавстві Німеччини, що призводить до утвердження нового типу векселя – німецького. П'ятий період (з 1930 р.) – це період уніфікації вексельного права, коли відбулась уніфікація законодавств різних країн, що призвело до виникнення і становлення сучасних світових типів векселів: женецького, англо-американського та національного. Шостий період відзначатиметься, на наш погляд, тим що буде приведено в єдиноманітний вигляд вексельне законодавство різних країн і буде складено новий єдиний міжнародний нормативний акт, який регулюватиме вексельний обіг на території всіх держав світу за єдиноманітними правилами. Це прогнозований період майбутнього (період глобалізації).

Подальшими напрямками наукового дослідження даної наукової проблеми є виявлення основних розбіжностей та їх причин у законодавствах англо-американської та женецької систем вексельного права.

1. *Березин Д.В.* Мошенничество в сфере вексельных отношений / Науч. ред. М. В. Мешков. – М.: Юрлитинформ, 2004. – С. 13. 2. *Брызгалин А.В., Берник В.Р., Головкин А.Н.* Векселя. Правовое регулирование, налогообложение и бухгалтерский учёт / Под ред. А. В. Брызгалина. – Екб.: Налоги и финансовое право, 2002. – С. 12. 3. *Макеев А.В., Савенков В.Н.* Вексель. Практическое пособие по применению. – М.: Банковский Деловой Центр, 1997. – С. 12. 4. *Иоффе О.С.* Развитие цивилистической мысли в СССР. – Л., 1975. – Ч. 1. – С. 29. 5. *Бервено С. Н., Яроцкий В.Л.* Правовое регулирование вексельного обращения в Украине. – Х.: Право, 2001. – С. 15. 6. *Мошенський С.З.* Еволюція векселя: Монографія. – К.: ПоліграфКонсалтинг, 2005. – С. 309. 7. *Мейер Д.И.* Очерк русского вексельного права // Избранные произведения по гражданскому праву. – М.: ЮрИнфоР, 2003. – С. 14. 8. *Мошенський С.З.* Цит. праця. – С. 309.